

Kámán Éva – Heltai Gyöngyi

A társadalomtudományi alap kutatások finanszírozási rendszere 1990–2001

1. BEVEZETŐ

E rövid vitaindító dolgozatban a társadalomtudományi alap kutatások finanszírozási rendszerének általános ismertetésétől a konkrét problémák felé haladtunk, megkísérelvén mindvégig szem előtt tartani a folyamatok történetiségét¹.

A kutatás-fejlesztés finanszírozásának szocialista és kapitalista modelljének jellemzése után a legfontosabb intézményekről adunk áttekintést, majd a finanszírozási rendszer kutatásra gyakorolt hatását kíséreljük meg megragadni. Végül néhány olyan kérdést vetünk fel, melyek a finanszírozási rendszer jövőjét érintik.

Előljáróban azonban rögzítenünk kell a diskurzus témáját, illetve szólni kell az adatgyűjtés alábbi négy nehézségeiről.

- A társadalomtudományok az MTA besorolása szerint az élettelen természettudományok és az élettudományok mellett a harmadik nagy tudományterületet alkotják. Ennek ellenére egy szűkebb fogalom-értelmezés is él, mely szerint a fogalom a bölcsészettudományokat, illetve a jog- és közgazdaság-tudományt nem fedi le együtt. A művészetek státusza még ellentmondásosabb, de – „jobb híján” – gyakran a társadalomtudományokhoz csatolva kezelik őket. Ezért jelezzük, hogy a tanulmányban a fogalmat a legtágabban értelmeztük, de esetenként csak részterületre vonatkozó adatok álltak a rendelkezésünkre.
- Az „alapkutatás” szó szintén nem egyértelmű², különösen a társadalomtudomány esetében. (Cseh-Szombathy László szerint nem is adekvát a fogalom használata ezen a téren³.) Nehéz meghatározni, mennyire közvetlenül hat a kutatás eredménye a tudományos életre vagy a társadalomra. A gyakorlat is azt mutatja, hogy az e tekintetben különböző célkitűzésekkel rendelkező OTKA és OKTK támogatásai esetenként egybe is eshetnek. Természetesen igyekeztünk az alap kutatásokkal kapcsolatos adatokra összpontosítani.
- A téma összegzését tovább nehezíti, hogy az egyes támogatási formák nincsenek egységesen nyilvántartva, és így az általános tendenciákra csak az egyes intézmények (dokumentumokból nem maradéktalanul követhető) változásaiból tudunk következtetni. 1989-től – az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár ilyen jellegű hatáskörének visszavonása óta – gyakorlatilag nem létezik országos K+F nyilvántartás⁴. Ez a kutatók tájékozódását is nehezíti, mint egy parlamenti felszólalásban is elhangzott: „a pályázatok áttekintésére ma nincs szervezet Magyarországon, amely pontosan tudná,

1 OKTK-Atelier konferencia-referátum, 2002. január 9.

2 L. A tudományos kutatás finanszírozása, 12.

3 Cseh-Szombathy László 1991. Az OTKA tudományos szakkollégiumának vezetője az OTKA megújulásáról, *Élet és Tudomány*, 46. szám.

4 MTA Országgyűlési beszámoló a magyar tudomány helyzetéről 1999–2000, 1.

hogyan hol milyen pénzeket lehet megpályázni és milyen pénzeket nyertek el különböző teamek, különböző kutatócsoportok.”⁵

- A finanszírozás problematikájáról szólva természetesen a forrásokon és az elosztási mechanizmusokon van a hangsúly, de nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül a források hasznosulását, hiszen a finanszírozási rendszer hatékonyságát az elért eredmények, és nem pusztán a befektetett összeg nagysága jellemzi: sokkal inkább a kutatás eredményeinek gyakorlatba történő gyors átvitele biztosítja a gazdasági, társadalmi és kulturális teljesítmények gyors növekedését. Bár a hatékonyságot tekintve Magyarország kiemelkedő (hazánk világszerte az 1 millió USD ráfordítással megszületett nemzetközi publikációk számában⁶), témánk szempontjából nem érdektelen pl. a kutatási eredmények számonkérése, nyomon követése sem.

2. A K+F FINANSZÍROZÁS SZOCIALISTA ÉS KAPITALISTA MODELLJE

A *szocialista* korszakra jellemző hierarchikus rendszerben a költségvetés volt a finanszírozás egyetlen forrása; a tudományba investált összegről a felsőoktatási szervek és a tudományos csúcsintézmény rendelkeztek, a kormány által definiált kutatási terv alapján. (Műszaki típusú kutatás-fejlesztés esetén a vállalatok szerepe nagy, kb. 50% volt, de ez a társadalomtudományt nem érinti.) Az egyes intézményeken belül az igazgatók/tanszékvezetők osztották el az összegeket a kutatók és kutatócsoportok között. A támogatási összegek felhasználásáról, a kutatási eredmények tudományos értékéről nem kellett (hivatalosan) elszámolni. Ez a rendszer kedvezőtlen volt azok számára, akik személyes okok miatt, vagy nem intézmény-specifikus kutatási területüknek köszönhetően jutottak kevesebb támogatáshoz.

A rendszer hibáira a felsőoktatás finanszírozásán keresztül mutathatunk rá. A támogatások mechanikus bázisfinanszírozás formájában történő elosztása, az egyes intézmények teljesítményének és valós igényeinek figyelmen kívül hagyása miatt egymás mellett létezik a „krónikus alulfinanszírozottság és a kontrollálatlan pazarlás”⁷. Problematikus volt még az ágazati irányítás fennmaradása, mely fokozta az intézményi elkülönülést, és lemerevítette a szakágak eltávolodását, megsokszorozta az adminisztrációt.⁸

A tudományos kutatásra fordított összegekről szólva elmondható, hogy az 1960-as évektől kezdve a felvilágosodás materialista eszméit zászlajára tűző szocialista ideológia a tudományt egyre inkább panaceának tekintette, ezért a szocialista országok éves GDP-jük 1,5–2%-át költötték tudományos kutatások támogatására, mely világszinten magas aránynak tekinthető. Ennek az összegnek 15–20%-a jutott a társadalomtudományokra.

A *kapitalista* országokban az állami költségvetés mellett gazdasági szereplők, vállalkozások és az állampolgárok is bekapcsolódnak a kultúra fenntartásába, így a tudományos kutatások finanszírozásába is. A piaci viszonyok között a vállalkozások részesedése a kutatási ráfordításokból eléri, akár meg is haladja a 60%-ot. A kb. 40%-ot kitevő költségvetési támogatások számos csatornán keresztül nyerhetők

⁵ Az Országos Tudományos Alapprogramokról szóló törvényjavaslat általános vitára bocsátásának hiteles jegyzőkönyve (1997. október 27.)

⁶ MTA Országgyűlési beszámoló, 3.

⁷ Fábri György disszertációja a magyar felsőoktatás problémáiról, 6. fejezet, A magyar felsőoktatás a rendszerváltáskor (kézirat)

⁸ Ibid

el: az intézmények alapfinanszírozását egyéb közvetlen (kutatási tanácsokon és alapokon keresztül megpályázható projekt- és programtámogatások, szerződéses források, melyekkel minisztériumok gazdálkodnak) és közvetett (adókedvezmények, állami megrendelések, szolgáltatások, infrastruktúra-fejlesztés) utakon egészítik ki, melyek által az állam a beruházás-ösztönzés szerepét vállalja magára.⁹

A szocialista modellel összevetve, a kapitalista modellben megsokszorozódik tehát a lehetséges források száma, és ezzel kiszélesedik, diverzifikálódik a kedvezményezett köre. A kutatóintézetek jellemző típusai: hálózat (pl. Max Planck, CNRS), kutatóközpont, akadémiahoz tartozó intézet, egyetemen belüli egység, illetve „centre of excellence”, mely interdiszciplináris kutatások befogadására is képes.¹⁰

A kapitalista modellben a támogatás elnyerésének feltételeit szigorúan szabályozzák (pályázat, projekt-alapú finanszírozás), és a kedvezményezett beszámolási kötelezettséggel tartozik a finanszírozó szerv felé, melyek sorai között nagy szerepet kapnak a költségvetési és saját forrásokból gazdálkodó közalapítványok.

További különbség, hogy a tudomány, tudás nem „végső jöként”, hanem a társadalmat előnyökhöz juttató eszközként jelenik meg. Így maga is egyfajta piaci termék, melyet „el kell adni” – a tudósoknak meg kell győzniük a törvényhozókat és más finanszírozó szerveket az adott terület fontosságáról, társadalmi hasznáról.

Európában az 1990-es évek végén átlagban a GDP 1,83%-a jut kutatásokra, míg az OECD országok esetében ez a szám magasabb, 2,21%. Viszonylag nagy szórás figyelhető meg: az 1992-es adatok alapján a következő sor állítható fel: Svájc, Svédország, Németország: 2,9; Franciaország, Hollandia: 2,3; Nagy-Britannia: 2,2; Belgium: 1,6; Dánia: 1,4; Ausztria: 1,3; Olaszország: 1,2; Írország: 1; Spanyolország: 0,7; Görögország: 0,4.¹¹ A közvetett támogatás szempontjából igen eltérő gyakorlatokkal találkozunk: az USA-ban, Németországban és Franciaországban erősen támaszkodnak az adókedvezményre, Dániában, Nagy-Britanniában és Olaszországban inkább más eszközöket vesznek igénybe.¹²

Az 1990-es években számos kapitalista országban új kormányzati szervet hoztak létre a tudomány irányítására (pl. Nagy-Britanniában az Office of Science and Technology vagy a MESR Franciaországban), illetve átszervezték a meglévőket, ami utal a kutatásfinanszírozás súlyának relatív növekedésére. Ennek okai között a tudomány és a tudományszerveződés egyre komplexebbé válása sejthető, valamint annak felismerése, hogy a munkaerő színvonal-emelésének alapja az az innovációs tudáslánc, melyben a hagyományos oktatás mellett a kutatás, illetve az élethosszig tartó tanulás fontos szerepet játszik.¹³

Az európai országok finanszírozási gyakorlata az Európai Unió bővülésével vélhetően meg fog változni; ennek magyarországi vonzatait később tárgyaljuk.

Bár pontos adatok nem állnak rendelkezésre, az elmondható, hogy a társadalomtudományi kutatások kisebb mértékű támogatást élveznek, mint amekkorát a szocialista országok gyakorlata mutat. Az országok társadalomtudományi kutatásfinanszírozás-gyakorlata között nagy eltérések találhatók. Enyedi György szerint ez annak függvényében alakul, milyen a politikai kultúra (mennyire kapcsolódik össze a

⁹ Mosoniné Fried Judit: A tudomány intézményrendszere és finanszírozása: nemzetközi trendek, *Info-társadalomtudomány*, 48. szám, 7–14.

¹⁰ *Ibid*

¹¹ Gilyén–Moore 1996.120.

¹² Mosoniné Fried Judit, *op. cit.*

¹³ Interjú Glatz Ferenc elnökkel (MTA) az UNESCO-világkonferencia tanulságairól – a tőke és a kutatás. *Magyar Nemzet*, 1999. 07. 10.

kormányzati és a tudományos szféra), milyen a társadalomkutatás (inkább alkalmazott vagy inkább elméleti dominanciájú), illetve megvan-e a nyilvános vita kultúrája. Az egyes tudományterületek finanszírozását természetesen az adott tudományterület respektusa is befolyásolja.¹⁴

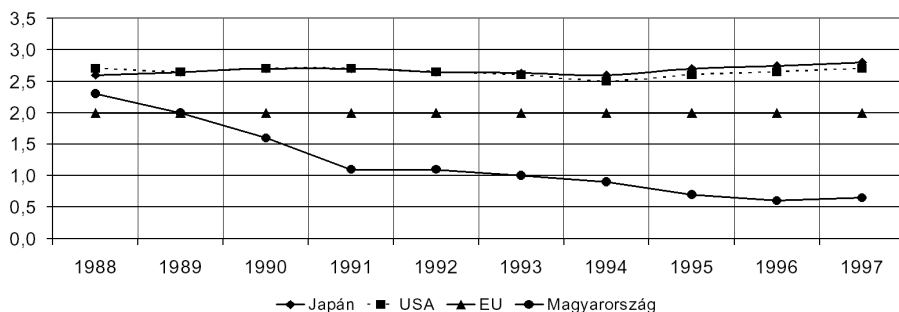
A szocialista és a kapitalista modell fenti összevetését a *társadalomtudományokra* vonatkoztatva még azzal kell kiegészíteni, hogy a finanszírozási rendszerbeli eltérések talán éppen itt hozták létre a legnagyobb módszertani és tartalmi eltéréseket. A szocialista rendszer tiltás, tűrés, támogatás hármasa nem teremtett megfelelő kereteket a társadalomtudományok ideológiamentes fejlődéséhez, és ezzel hátráltatta azt. (Bár természetesen kapitalista berendezkedésű országokban is előfordulhat, hogy a politikai meggyőződéstől függően oszlik meg a tudóstársadalom egy adott kutatás társadalmi hasznosságának megítélésében, illetve egyes csoportok teljes kutatási területek tudományos értékét, létjogosultságát is kétségbe vonhatják.)

3. A FINANSZÍROZÁSI RENDSZER ÁTALAKULÁSÁNAK FŐBB ÁLLOMÁSAI MAGYARORSZÁGON (1990–2001)

Magyarországon az elmúlt 10 év során jelentősen csökkent a GDP-arányos K+F ráfordítás, míg a világ fejlett gazdaságaiban stabil maradt. A fejlett országok 2-3%-os arányával szemben Magyarországon a támogatások összege az 1990-es 1,62%-ról fokozatosan csökkent 0,68%-ra (1996), majd stabilizálódott, lassan növekedésnek indult, és 2001-re megközelítette az 1,5%-ot.¹⁵

1998-ban a tudomány egészét tekintve 48,1 milliárd forint, 1999-ben 62,6 milliárd forintot tett ki a központi támogatás, melynek kb. 40-50%-a tekinthető közvetlen kutatásfejlesztési támogatásnak (kutatásfejlesztési alapok, alapprogramok, kutatóintézetek a kedvezményezettek, illetve ún. fejezeti kutatási céltámogatások), míg a fennmaradó rész közvetett ráfordítás (a kutató intézmények működését biztosító költségek, tiszteletdíjak, elkülönített alapok, alapprogramok költségvetése).¹⁶

1. ábra: Magyarország, Japán, illetve az USA és az EU-tagországok átlagos tudományi ráfordításai a GDP arányában¹⁷

Az 1990-es évek végét jellemző magyar ráfordítás a CEFTA országokkal összehasonlítva is alacsony.

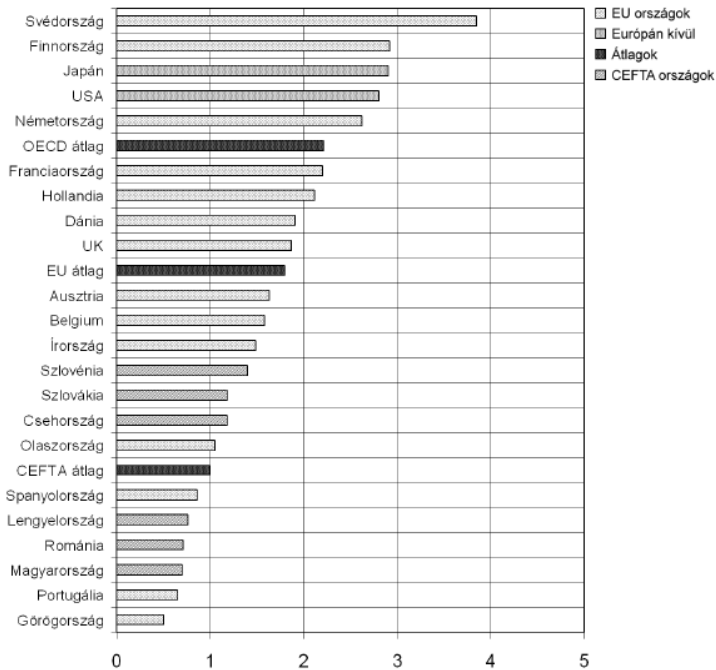
¹⁴ Enyedi György 2001. A társadalomtudományok százada. Magyar Tudomány, 2. szám, 170–174.

¹⁵ Tudomány és technológiapolitika 2000; www.om.hu

¹⁶ A tudományos kutatás finanszírozása, 5–6.

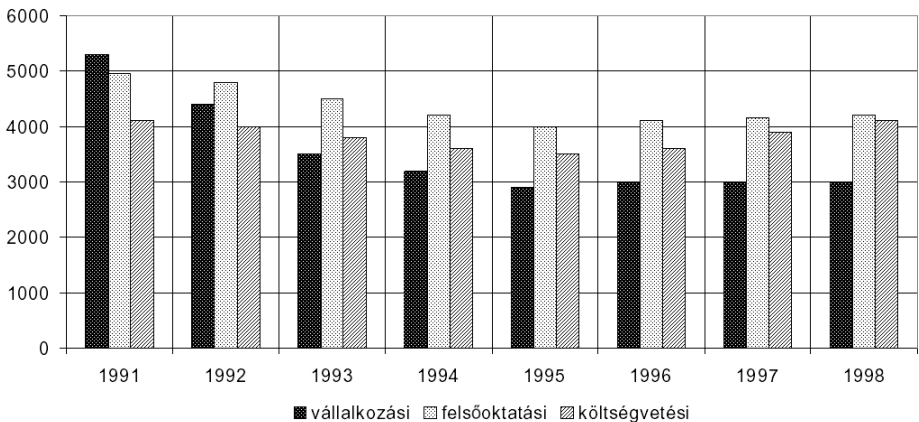
¹⁷ www.om.hu

2. ábra: Magyarország 1998-as ráfordítása más országok viszonylatában¹⁸

Magyarországon a kutatás-fejlesztésben foglalkoztatottak teljes száma jelentősen elmarad nemcsak az USA és Japán átlagától, hanem a náluk kisebb EU átlagtól is. Annak ellenére, hogy a vállalkezői szféra megerősödött a támogatók között (1999-ben a támogatások 38,5%-át nyújtották¹⁹), ez még mindig alacsony a fejlett országokhoz képest, akárcsak a vállalatoknál foglalkoztatott K+F létszám.

3. ábra: A tudományos kutatók foglalkoztatási struktúrájának változásai 1991 és 1998 között²⁰

¹⁸ Ibid

¹⁹ Kutatás és fejlesztés 1999, KSH, Budapest, 2000.

²⁰ www.om.hu

A helyzetet talán kedvezőbben ítéljük meg, ha nem mint végpontot, hanem mint egy folyamat bizonyos mértékig szükséges velejáróját tekintjük. (Emellett azt a szcientográfia által tanúsított tény sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nem történt olyan mértékű visszaesés a tudományos teljesítményben, mint a hasonló átalakulási folyamaton átment országokban.)

A támogatások volumene mellett a finanszírozási struktúra is jelentős átalakuláson ment át a rendszerváltás óta. A nemzetközi és a civil támogatások szerepe megnőtt; egy 1999-es adat szerint ez a támogatások kb. 10%-a (ennek mintegy 1/3-a magyarországi pénzügyintézetektől, önkormányzatoktól, alapítványokból származik, míg a fennmaradó részt külföldi megbízások, nemzetközi alapítványok és uniós támogatások teszik ki). Az intézményi oldalról tekintve is hasonló a helyzet: a 2025 kutatóhely mintegy 70%-a költségvetési intézmény, 24%-a vállalati kutatóhely, és 6%-át tartja fenn nonprofit szervezet.²¹

Jelenleg tehát az államigazgatási és a civil szféra együttesen működteti a kutatás helyszíneit: a felsőoktatási kutatóhelyeket, a tárca-kutatóintézeteket, a könyvtárakat és közgyűjteményeket, a vállalati kutatóhelyeket, az MTA kutatóintézetait és az alapítványi kutatóintézeteket. Az államigazgatási szféra a Tudomány- és Technológiapolitikai Kollégiumon, a minisztériumokon és az országos hatókörű szerveken keresztül látja el feladatait, míg a civil szférában az MTA, a szakmai kamarák, szakmai egyesületek és alapítványok a fő kutatásfinanszírozási források, melyek a költségvetési támogatást saját forrásaikkal kiegészítve finanszírozzák a kutató-fejlesztő tevékenységet.

Az átalakulás folyamatában felmerült az a gondolat is, hogy a kutatási intézmények autonómiája növekedne, ha kikerülnének a közvetlen költségvetési keretből. Az államháztartás hosszán elnyúló reformja során az eddigi megoldások a K+F finanszírozásában ettől távol álló formákat eredményeztek. Pedig az egyes intézmények esetében, a kincstári rendszeren keresztül történő finanszírozás miatt, feltétlenül szükséges volna a számviteli törvény szerinti nyilvántartás és beszámolás, szemben a negyedévenkénti kincstári beszámolók erre alkalmatlan mai rendszerével. Szóba jöhet a kutatóhelyek státuszainak esetleges átalakítása, részben kft.-vé, közhasznú társasággá, alapítvánnyá vagy valamilyen más közenső szervezeti formává.²²

A társadalomtudományok szerepe, támogatottsága a vizsgált időszakban a többi tudományterülethez viszonyítva nőtt: míg 1991-ben az állami támogatások 9%-a jut erre a tudományterületre, 1997-ben már 13%-a (4,7 milliárd forint értékben)²³. Természetesen itt is jelentős hullámvölgy tapasztalható: az 1995-ös támogatás az 1991-esnek csupán 70%-a²⁴. Különösen a rendszerváltást követő években volt érzékelhető a külföldi források nagy súlya ezen a területen.

A társadalomtudományi kutatás jelenlegi intézményi keretei: 708 kutatóhely (az összes kutatóhely 36%-a), melyek túlnyomó többsége (93%) a felsőoktatásban található. Emellett 1% a vállalati szférában működik, míg 6% egyéb kategóriába sorolható.²⁵ Az intézetek között azonos (egyharmados) arányban találunk nyelvi-iro-

²¹ Kutatás és fejlesztés 1999. KSH, Budapest, 2000.

²² Fábri György, op. cit.

²³ Farkas János 2000. Társadalomtudományok és a rendszerváltás Magyarországon. Társadalomkutatás, 1–2. szám, 22–30.

²⁴ MTA közlése.

²⁵ Ibid

dalomtudományi, filozófia-történettudományi, illetve gazdaság-jogtudományi profilúakat. Az utánpótlással kapcsolatban jelzésértékű, hogy pl. az 1995/96-os évben a doktoranduszok 32%-a választotta valamely társadalomtudományt.²⁶

A vizsgált időszak kiemelkedően fontos eseményei a finanszírozási rendszer átalakulásában:

(1986: Az OTKA létrejött, mely a pályázati rendszer meghonosítása által a mai kutatói középgeneráció számára az első szabadságélményt nyújtotta²⁷)

1991: Az OTKA autonómmá válik.

1993: A Felsőoktatási törvény (1993/LXXX.) rendelkezik arról, hogy a felsőoktatásban működő doktori iskolákban folyik a tudományos fokozat odaítélése.

1994: Az MTA az 1994. évi XL. törvény szerint tudományos köztestületként működik. Fő feladata a tudomány művelése, a tudományos eredmények terjesztése, a kutatás-fejlesztés támogatása. Létrejön az Akadémiai Támogatott Kutatóhelyek rendszere.

1996: Felsőoktatási Fejlesztési Alaprogram-rendelet: elkülönítik a feladatfinanszírozásra, az intézetfenntartásra és a normatív finanszírozásra szánt összegeket, bevezetik a pályázati rendszert.

1997: OTKA-törvény (1997/CXXXVI), mely az Alaprogramot közvetlenül a miniszterelnök alá rendeli, és szabályozza a pályázatok elbírálójának rotációját.

1998: Az MTA intézményhálózatának átalakítása. Ettől kezdve az akadémiai kutatóhelyek új szerkezetben, megújult feladatokkal végzik munkájukat. Megváltozik a támogatások odaítélésének struktúrája is: a hierarchia csúcsán a Konzolidációs Bizottság áll (ez hivatott a tudományterületek súlyának kijelölésére), majd az Akadémiai Kutatóhelyek Tanácsának kuratóriuma következik (a kutatóhelyek közötti forráselosztásért felelős).

1999: Az LII. törvény alapján a korábban széttagolt, szűk profilú szakegyetemek átalakultak multidiszciplináris integrált egyetemekké. Így lehetővé válik a megnövekedett hallgatói létszámhoz igazodva a képzési kínálat bővítése, a kutatáshoz elengedhetetlen intellektuális kritikus tömeg elérése, nemzetközileg is jelentős kutatóbázisok kiépítése.

1999: Ettől az évtől Magyarország is hozzájárul az európai uniós kutatási keretprogramhoz (5. keretprogram). A mérleg nem vonható meg egyértelműen: bár az 1999/2000-es időszakban a 10,5 millió euró ráfordítás fejében az ország 25 millió euró értékű támogatásban részesült, ez egy speciális kedvezmény következménye volt; középtávon Magyarország 35 millió eurós hozzájárulásra vállalt kötelezettséget.²⁸

1999: Intézményi szinten bekövetkezett változás, hogy létrejött a Tudomány-és Technológiapolitikai Kollégium, melynek elnöke a miniszterelnök lett. A Kollégium mellett működött a Tudományos Tanácsadó Testület. A felsőoktatásban a Felsőoktatási Fejlesztési Alaprogramokat (FEFA) keretintézménnyé alakították.

2001: Az akadémiai intézményekben megtörtént a kutatók bérrendezése: az oktatási intézményekben már létező bérpótlék meghonosítása.

²⁶ Farkas János, op.cit.

²⁷ Az Országos Tudományos Alaprogramokról szóló törvényjavaslat általános vitára bocsátásának hiteles jegyzőkönyve (1997.október 27.)

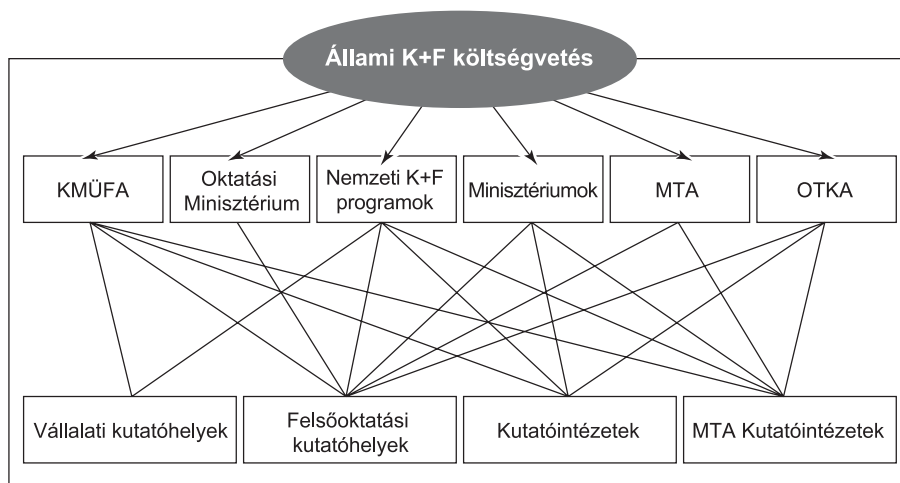
²⁸ MTA Országgyűlési beszámoló, 6.

4. A FINANSZÍROZÁS FŐ FORRÁSAINAK JELLEMZÉSE

4.1. KÖLTSÉGVETÉSBŐL SZÁRMAZÓ FORRÁSOK

Az állami költségvetés és a tudományos kutató-fejlesztő tevékenység kapcsolatát az alábbi ábra szemlélteti:

4. ábra: Az állami K+F költségvetés elosztási csatornáit²⁹

A támogatások kedvezményezettjei egymáshoz viszonyított súlyának érzékeltetésére álljon itt egy 1999-es adat: a központi forrásból legnagyobb mértékben, mintegy 46%-os arányban a felsőoktatási intézmények részesültek. A kutatóintézetek aránya 19%, ún. célprogramokból kerül finanszírozásra a ráfordítások 7%-a, 14%-ot képviselnek az elkülönített alapok, illetve alpprogramok, és ugyancsak 14%-os a részesedése az ún. egyéb kutatási területeknek, vagyis a döntően kiszolgáló szerepet játszó intézménycsoportnak.³⁰

A pályázati és intézményi finanszírozás mellett az állam közvetett úton is igyekszik ösztönözni a K+F tevékenységet: 2001 januárjától a fejlesztésre fordított költségek kétszerese írható le az adóalpból. (Mivel ezek már a vásárolt K+F-re is vonatkoznak, a felsőoktatási intézmények, alapítványi szervezetek és az MTA intézetek is érintettek.)

Az *intézményi finanszírozásnak* három formája létezik: teljes körű intézményfinanszírozás, alapellátás finanszírozása, illetve szűkített alapellátás finanszírozása.

- Alapellátás: „0” bázisú költségvetés, amit a feladat volumenének ismeretében kell megállapítani; az intézmény közvetett költségeit (intézményfenntartás dologi és személyi kiadásai) fedezi. A támogatottak közé tartoznak pl. a közgazdaság, szociológia, jogtudomány részlegesen piacorientált kutatásai.
- Teljes körű intézményfinanszírozás: az ország számára elengedhetetlen, de országon kívül kevés érdeklődésre számot tartó, illetve kevés gyakorlati alkalmazási lehetőséggel bíró kutatások esetén ítéltető meg; sok társadalomtudományi kutatás ide tartozik.
- Szűkített alapellátás: a nem főhivatású kutatóhelyek támogatási formája; a kutatás speciális igényeiből adódó kiadások, egyetemeken és közgyűjteményekben.

²⁹ www.om.hu

³⁰ A tudományos kutatás finanszírozása, 6.

A finanszírozást vállaló szervezet kötelezettségei, illetve jogosítványai:

- állást foglal az adott intézmény által végzendő kutatás szükségességével kapcsolatban;
- meghatározza a kutatás terjedelmének fő paramétereit és gazdasági feltételeit;
- vállalja az intézmény tevékenységének ellenőrzését, értékelését;
- javaslatot tesz az intézmény vezetőjének személyére;
- garantáltan rendelkezik a szükséges anyagi eszközökkel.³¹

A *projektfinanszírozás* pályázatok útján valósul meg, melyek általános jellemzőivel később foglalkozunk részletesebben.

A *Tudomány és technológiapolitika 2000.* című dokumentumban megfogalmazódó célkitűzések a következők:

- A gazdaság és a költségvetés együttes kutatási és fejlesztési ráfordítása fokozatosan emelkedve 2002-re eléri a GDP 1,5%-át, és ebből a vállalati szféra az ország teljes kutatási és fejlesztési ráfordításának legalább 50%-át finanszírozza.
- Az OTKA éves költségvetési keretének megnövelése, profiltisztítás a pályázati rendszerekben, a pályáztatás technikájának leegyszerűsítése.
- Rugalmasság a pályázati támogatások összegében (az adott projektnek megfelelő összeg folyósítása).
- A felsőoktatási normatív kutatástámogatás arányának növelése a teljes normatív támogatáson belül.
- A tudományos teljesítmény nyilvántartási rendszerének kiépítése az államilag fenntartott kutatóhelyeken.
- Egységes, objektív kritériumok alapján történő bérrendezés.
- Teljesítményelvű életpályamodell kidolgozása, mely vonzóvá teszi a tudományos pályát a fiatalok szemében.³²

4.1.1. OKTATÁSI MINISZTERIUM

Felsőoktatási kutatások finanszírozása

Az Oktatási Minisztérium rendelkezésére bocsátott, kutatásra szánt összeggel 1996-ig a Tudományos Kutatás-Fejlesztési Alap gazdálkodott; a támogatás megítélésének eljárása formális volt. Minden oktató bérének 25%-a ebből származott, nem tettek tehát különbséget a ténylegesen kutató, illetve nem kutató oktatók között, és a kutatási témák fontosságát sem vették figyelembe. A bázisfinanszírozás rendszerében egyértelmű volt a felosztandó összeg nagysága is, mely évről évre a GDP változásának függvényében került kialakításra.

A kutatásfinanszírozás válsága a felsőoktatást az akadémiai intézményeknél enyhébben érintette, ami nem kis részben a hallgatók aktív fellépése, láthatósága, valamint a dinamikus létszámbővülés miatt alakult így. Az 1996-os törvénymódosítás (melyben elkülönítik a feladatfinanszírozásra, az intézetfenntartásra és a normatív finanszírozásra szánt összegeket) jelentősnek tekinthető, amennyiben megújult a felsőoktatási kutatástámogatási rendszer, és ennek keretében az OM – a normatív kutatástámogatás kialakítása mellett – a kutatói kiválóság támogatását szolgáló pályázati rendszert hozott létre. Ennek koordinálására, a beruházásokat, a képzést és a

³¹ A tudományos kutatás finanszírozása, 20–25.

³² *Ibid.*, 21.

kutatást érintő kérdések kezelésére létrehozták a Felsőoktatási Fejlesztési Alapprogramot (FEFA). 1999-ben jogkör-módosulások történtek: a FEFA-t keretintézménnyé alakították, mely azóta három önálló szervezeti egység adminisztratív feladatait látja el (Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztési Iroda, Felsőoktatási Fejlesztési Programok Irodája, Felsőoktatási Pályázatok Irodája). A kiadott tájékoztató szerint erre azért volt szükség, mert a korábbi rendszer nem követte, illetve nem választotta el egymástól a felsőoktatás-fejlesztés funkcióit, ideértve a képzés fejlesztését, a kutatás támogatását, valamint az oktatói-kutatói életpályamodell formáló ösztöndíjrendszer működtetését. A korábbi négy helyett három kuratóriumot állítottak fel, melyek közül a Jedlik Ányos Kuratórium látja el a kutatás-támogatásra kiírt pályázatokkal kapcsolatos szakmai feladatokat. Ez a központosító lépés egyúttal felszámolt számos, addig önálló szervezetet is: FEFA Bizottság, Felsőoktatási Programfinanszírozási Pályázat Kuratóriuma, Felsőoktatási Kutatási és Fejlesztési Pályázat Kuratóriuma, Széchenyi Professzori Ösztöndíj Kuratóriuma, Felsőoktatási Tankönyv- és Könyvtár-támogatási Pályázatok Kuratóriuma.³³

A támogatások volumenét tekintve elmondható, hogy a központi előirányzat 1999-ben jelentősen megnövekedett: 2,4 milliárd forint volt, ami másfélszerese az előző évnek. Az 1999-es normatív kutatástámogatási keret 1,298 milliárd forint lett, ami 2000-ben változatlan maradt.³⁴ Emellett a felsőoktatási központi kutatási előirányzatának 1999-ben pályázati úton felhasználható 1,2 milliárd forint összege 2000-ben 1,004 milliárd forintra csökkent, ami összességében kismérvű visszaesést jelent. (Egy másik adat szerint az 1999. és 2000. években az OM a felsőoktatási kutatási pályázatokra közel 1,6 milliárd forint értékben biztosított forrást. 1999-ben 56 felsőoktatási intézmény 307 nyertes programját hagyta jóvá, 850 millió forint támogatással. 2000-ben 267 pályázó nyert el összesen 802 millió forintot.)³⁵

A Minisztérium által meghirdetett *kutatás-fejlesztési pályázatok* szétosztásra kerülő kerete évről évre változott. A társadalomtudományi kutatásokra fordított összeg 1998-ban 45,8 millió, 1999-ben 110 millió, 2000-ben 133 millió, majd 2001-ben 91 millió volt. Megfigyelhető továbbá a futamidő rövidülése: míg 1997-ben átlag 2,95 év (a pályázatok 28%-a 4 éves kutatásra irányult), addig 2000-ben már csak 2,39 év (a támogatott pályázatok a társadalomtudományok terén maximum 3 év időtartamúak).³⁶

Kétoldalú kormányközi együttműködés keretében az OM felügyelete mellett jelenleg kb. 600 kutatási projekt folyik évi 200–300 millió forint hazai támogatással, jelentős külföldi forrásokat bevonva. Eddig több mint 700 magyar kutatónak volt lehetősége 10 000 napnál hosszabb időt eltölteni külföldön, és hozzávetőlegesen 800 külföldi kutató volt hazánkban közel 7000 napot. 1999-ben több mint 100 nemzetközi tudományos konferenciát rendeztek Magyarországon.³⁷

Érdeemes megfigyelni, hogy pl. 1997-ben melyek voltak a pályázati prioritások a K+F ösztöndíjak esetén, összehasonlítva a későbbi törekvésekkel:

- hazai és nemzetközi felsőoktatási és más kutató-fejlesztő helyekkel, illetve kísérletező művészeti centrumokkal tartalmi együttműködésben valósulnak meg;
- akkreditált PhD-programokhoz közvetlen kutatási háttérrel alakítanak ki és tartanak fenn;

³³ www.prof.iif.hu/fefa

³⁴ TA Országgyűlési beszámoló, 21.

³⁵ www.om.hu

³⁶ Ibid

³⁷ Ibid

- nemzetközileg perspektivikus, országosan úttörő témaköröket vonnak be a felsőoktatás kutatási vagy művészeti spektrumába, különös tekintettel a posztdoktorok, doktoranduszok és hallgatók foglalkoztatására a kutatásokban;
- regionális, határ menti és határon átnyúló kutatási és fejlesztési programok megvalósításában való részvételre irányulnak (pl. Régiók Európája);
- kiegészítésként saját intézményi/társfinanszírozó forrással rendelkeznek.³⁸

Az Oktatási Minisztérium a konkrét kutatási projektek támogatása mellett *kutatókat támogató* ösztöndíjakat is alapított a kutatás ösztönzése érdekében.

Békésy György Posztdoktori Ösztöndíj: 2001-ben 150 főnek 3 éves ösztöndíjat jutattak (melynek mértéke az egyetemi tanári javadalmazás 20–70%-a). A nyertesek között 25%-ban voltak társadalomtudósok.

Széchenyi István Ösztöndíj: 1999-ben 1500, 2000-ben 2000 fő részesült ebben a felsőoktatási és kutatói munkát segítő díjban. 2001-ben 150 főnek 3 éves ösztöndíj (melynek mértéke az egyetemi tanári javadalmazás 25–30%-a). A nyertesek között 29%-ban voltak társadalomtudósok.

Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj: 1999-ben 11 fő, 2000-ben 19 fő vehette át ezt az elismerést.³⁹

4.1.2. NEMZETI KUTATÁSI ÉS FEJLESZTÉSI PROGRAMOK

Széchenyi Terv (Gazdasági Minisztérium)

2000-ben az 5,75 milliárd forintos költségvetésű Széchenyi Terv kiemelkedik a pályázati programok közül. A 2001-es év júniusi döntése alapján a társadalomtudományi kutatások 2,4 milliárd forint támogatásban részesültek, melynek több mint fele, 1,37 milliárd forint a 2001/02-es évben volt elérhető.⁴⁰

A 2001. decemberi döntés alapján a 124 nyertes pályázó a gazdasági szféra hozzájárulásaival mintegy **36 milliárd forintot** fordíthat az elkövetkező években projektje megvalósítására, amiből több mint 20 milliárd forint az állami szerepvállalás. A felsőoktatási intézmények kutatóhelyei 7,5 milliárd, az MTA műhelyei 4,5 milliárd forinthez jutnak.⁴¹

2001-ben Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok indulnak a következő területeken:

- életminőség javítása;
- információs és kommunikációs technikák;
- környezetvédelmi és anyagtudományi kutatások;
- agrárgazdasági és biotechnológiai kutatások;
- nemzeti örökség és a jelenkori társadalmi kihívások kutatása.

A tematikában átfedés figyelhető meg az EU 5. KTF Keretprogramjával, mely 1999 óta nyitott a magyar tudósok előtt is. Az NKFP-t életre hívó tudománypolitikai célok, elképzelések szemléltetése céljából idézzük a pályázati kiírást:

- „Emberi erőforrásaink élvonalának felkészültsége világszínvonalú, a középmezőny számban és felkészültségben gyengébb, mint az európai átlag. A lemaradás oka a társadalmi körülményekben és az oktatási rendszerben keresendő. Fontos, hogy a

³⁸ Ibid

³⁹ Ibid

⁴⁰ www.kormanyzat.hu

⁴¹ Ibid

közoktatás részét képezze az igényességre nevelés és az idegen nyelvek tanítása. A tudománypolitika fontos kérdése ezért a társadalomtudományok, ezen belül a nemzeti hagyományok kutatásának támogatása. Vannak világszínvonalú műhelyeink, nagy azonban a lemaradás a hazai művelődési hagyomány feltárásában.

- A hazai közgondolkodásban egyszerre kell erősíteni a nemzeti és az európai tudatot. Csak így van esélye a magyarságnak arra, hogy az Európai Unió sikeres tagja legyen. Emiatt kiemelten fontosak a magyar vonatkozású irodalomtörténeti, történettudományi, művelődéstörténeti, művészettörténeti, nyelvtörténeti, néprajzi és szociológiai kutatások. Ezekben belül is alapvető jelentőségű a forráskutatás.⁴²

A társadalomtudományi kutatás-támogatások az 5. programpontra, a nemzeti örökség és a jelenkori társadalmi kihívások kutatása keretében pályázhatók, legalább 1 millió forint értékben (az élettelen természettudomány, illetve az élettudományok esetén ez 10 millió, és a kutatásra konzorciumot kell felállítani).

Az 5. ponton belül elkülönített főbb kutatási és fejlesztési területek:

- a magyar kultúra, az európai integrációs és egyéb nemzetközi folyamatokban: európai beágyazottság, regionális és lokális sajtóságok, a magyar nyelv helyzete, a magyarságról külföldön alkotott kép;
- a nemzetiségi kérdés elmélete és gyakorlata, történeti, jogi, szociológiai, politikatudományi vonatkozásai;
- a társadalom mentális és erkölcsi állapotának, szokásainak, identitásának vizsgálata;
- a kulturális örökség tárgyi és szellemi értékeinek feltárása, közzététele;
- a romák társadalmi beilleszkedésének kutatása.⁴³

4.1.3. EGYÉB KORMÁNYZATI TÁMOGATÁSOK

Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány (OKTK)

Az évente kb. 150 millió forint támogatást nyújtó OKTK 1992-ben jött létre, hangsúlyozottan az alkalmazott társadalomtudományi kutatások finanszírozása céljából. Az alapítványt 50 millió forintos törzsvagyonnal hozták létre, melynek forrása a Művelődési és Közoktatási Minisztérium által már korábban felsőoktatási-kulturális intézményekre elkülönített összeg volt. A támogatás odaítélése az érintett minisztérium bevonásával történik, és a felügyelet a legmagasabb szintű, 1994-től a miniszterelnök látja el. 1996-ban pénzügyi gondok merültek fel, ezért indokoltnak tűnt a működés közalapítványi keretek közé helyezése (OKTK Közalapítvány)⁴⁴.

Az OKTK az európai uniós elvárásoknak való megfelelést önállóan megválasztott kutatási témákkal kívánja elősegíteni (azonosított problémák: társadalmi mobilitás lassulása, népességfogyás, magyar lelki alkata⁴⁵). Megjegyzendő, hogy az OKTK az OTKA-val szemben az alkalmazott kutatásokat kívánja támogatni, melyek szerepet játszhatnak kormányzati döntések előkészítésében, azonban a támogatások egynegyede deklaráltan „nem közvetlenül kormányzati célú kutatásra” fordított összeg, és alkalmanként átfedés van az OTKA és az OKTK által támo-

⁴² Ibid

⁴³ Ibid

⁴⁴ Boros László 1996. A kormányzati munka társadalomtudományi megalapozottságáért, Magyar Tudomány, 11. szám.

⁴⁵ Beszámoló az OKTK éves konferenciájáról 1994. Magyar Tudomány, 11. szám, illetve 1996/11.

gatott kutatások között is (ld. Borsa István kutatása, melyre az OKTK 448 ezer, míg az OTKA 2 millió forintot fordított).⁴⁶

Az első 9 évben összesen 1901 személy nyújtott be pályázatot. 2001-ben pl. 159 pályázó közül 86-ot támogattak, összesen 90,6 millió forinttal; 71-en először kaptak támogatást, 15-en korábbi kutatást folytatnak.

Pályázatok a következő szakirányok valamelyikében nyújthatók be:

I. A magyar gazdaságpolitika elméleti megalapozása és a piacgazdasági átmenet gyakorlatát szolgáló gazdaságpolitikai eszköztár.

II. A termelési, a foglalkoztatási és a tulajdoni szerkezet átalakulása a vállalati szférában, ennek gazdasági-társadalmi hatása.

III.A) A közigazgatás-fejlesztési kormánykoncepciót elősegítő kutatások

III. B) A terület- és településfejlesztés társadalmi-gazdasági összefüggéseivel, valamint a környezet-és természetvédelemmel kapcsolatos kutatások

IV. Az oktatással és tudománnyal kapcsolatos kutatások

V. Család és ifjúság problémáinak kutatása

VI. Társadalompolitikai kutatások

VII. Magyarország biztonságpolitikája

VIII. A) Kulturális hagyományaink feltárása, nyilvántartása, kiadása

VIII. B) Magyarországtudás

IX. Magyarország jelenkortörténetének kutatása

X. A Kárpát-medencei nemzeti és etnikai kisebbségek kutatása

XI. Tudomány- és technológiapolitika

XII. Európai uniós csatlakozás

XIII. Lemaradó rétegek vizsgálata

Az eredeti tematika még nem tartalmazta a VIII. A) szakirányt – ez 1996-ban vált önálló kutatási területté –, valamint a X–XIII. szakirányokat sem, melyekkel 2001-ben bővült a támogatott témák köre (s nem is kis mértékben: az első évben a támogatások mintegy 20%-a jutott az új szakirányban induló kutatásokra).⁴⁷

XX. Század Alapítvány

A XX. Század Alapítványt 1998 decemberében hozta létre a kormány mint Közép- és Kelet-Európa történelem- és társadalomkutatását elősegítő közalapítványt. Az Alapítvány működteti a XX. Század Intézetet, és egyéneket, egyénekből alakult csoportokat támogat, illetve könyvkiadó tevékenységet is folytat. 1999-ben 117 millió, 2000-ben 200 millió forint támogatásban részesült a költségvetésből, mely összegek 7/8-át pályázatokra fordítja.

Emellett minden minisztérium fenntart kutatói háttérintézmény(eke)t. A társadalomtudomány szempontjából kiemelkedik a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által támogatott Teleki László Alapítvány.

4.1.4. MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

A rendszerváltást követően Kosáry Domokos elnök az intézménystruktúra modernizálását tekintette fő feladatának, illetve azt, hogy az MTA megfeleljen a Pénzügyminisztérium szigorú követelményeinek (cf. 1992-es OECD-jelentés, mely javaslatot tesz az MTA intézményeinek racionalizálására). Az akadémiai kutatóhelyek konszoli-

⁴⁶ Ibid

⁴⁷ www.om.hu

dációját a költségvetés három éven át évi 600 millió forinttal támogatta, így az 1996-ban az összeomlás határára került intézethálózatot meg lehetett menteni.

Az Akadémiai Támogatott Kutatóhelyek rendszerének koncepcióját 1994-ben fogadták el, és a kutatócsoportok 1996 óta 3 évenként – illetve 1999 óta 4 évenként – kötelesek pályázni a támogatásért. A tudománypolitika ezzel az eszközzel kívánja biztosítani a magas színvonalat és a rugalmas, a tudományterületek aktuális jelentőségéhez igazodó finanszírozást.

Az 1996-os pályázaton a korábban támogatott kutatóhelyek mintegy 77%-a szerzett támogatást. A második periódusban a korábbi 37 helyett 33 társadalomtudományi kutatóhelyet finanszíroztak Támogatott Akadémiai Kutatóhelyként. Közülük 23 kutatócsoport került ki a korábban is támogatottak köréből.⁴⁸

Glatz Ferenc elnöksége alatt azonban a kutatás tartalmi kérdéseit érintő, illetve az állam finanszírozási monopolhelyzetét felszámoló tennivalók is aktuálissá váltak, így például az európai integrációra való felkészülés, valamint a vegyes modellű tudománytámogatás megszületésének elősegítése. Ehhez első lépésben szükség volt az Akadémia felelős szerveinek átszervezésére: 1998-ban új támogatási rendszert hoztak létre, melynek csúcán a Konzolidációs Bizottság áll (feladatáról lásd fentebb), majd a hierarchiában az Akadémiai Kutatóhelyek Tanácsának kuratóriuma következik (a kutatóhelyek közötti forráselosztásért felelős).

Az Akadémia költségvetési támogatása 1998 végén 12,9 milliárd forint volt, ami 1997-hez viszonyítva 26,8%-os emelkedés nominálértéken. 1999-ben azonban a támogatás nominálértéken stagnált.⁴⁹ Ez alapján elmondható, hogy „az alapellátás rendezése továbbra is megoldandó, az infrastruktúra leromlottságát nem orvosolják az új kezdeményezések”⁵⁰. A bérrendezés a kutatói státuszban levőket 2001-ben „éri el”, majd 2002-ben folytatódik (6,5%-os emelés). A kutatási intézmények elengedhetetlenül fontos egyéb dolgozói 2002-ben számíthatnak mintegy 15%-os béremelésre.⁵¹

2000-ben a támogatott tanszéki kutatóhelyek helyzete tovább stabilizálódott: az Akadémia főtikára minden támogatott egyetemmel új együttműködési megállapodást kötött, amely az integrációval megváltozott helyzetben is garantálja az egyetemek részéről az infrastrukturális és működési feltételeket, az Akadémia részéről pedig a kutatás közvetlen költségét. Ebben az évben a társadalomtudományi akadémiai intézetekre a fejlesztési program keretében 270 millió forint jutott.

Finanszírozási vetülete is van az Akadémia díjrendszerének, amit a rendszerváltás nem hagyott változatlanul. Új célokhoz igazodó, anyagilag értékesebb díjak kiosztása vált szükségessé és lehetségessé, mindenekelőtt gazdasági partnerek szerepvállalása révén. Az MTA díjai hagyományosan, 1998-ig kizárólag utólagos szakmai elismerések voltak (jutalom), és nem előlegezett ösztönzések (ösztöndíjak). Bár hivatalosan az MTA továbbra is csak jutalmakat finanszíroz, közvetve, az Arany János Közalapítványon keresztül azonban ösztöndíjakat is kezel. Ezek lehetnek az MTA díjai, illetve az Akadémiára bízott díjak, értékük évi 15–45 millió forint között van. Léteznek továbbá olyan díjak, melyeket egyes tudományos osztályok kezelnek; ezek azonban nem terjednek ki a társadalomtudománnyal foglalkozók körére.

1996-ban az Oktatási Minisztériummal közösen meghirdetésre került egy újfajta ösztöndíj, mely a külföldön élő magyar kutatók, valamint a magyar/magyarországi

⁴⁸ MTA közlése

⁴⁹ MTA Országgyűlési beszámoló, 22.

⁵⁰ MTA Országgyűlési beszámoló, 35.

⁵¹ Beszámoló az MTA közgyűléséről 2001. Magyar Tudomány, 11. szám.

tárgyat kutató nem magyar anyanyelvűek kutatásait támogatja (Domus Hungarica), mely arról tanúskodik, hogy az Akadémia a kultúrnemzeti elvet képviseli. 2000-ig 42 millió forint összköltséggel több mint 500 pályázatot támogattak, ami 900 ösztöndíjhónapnál hosszabb időt jelent.⁵²

4.1.5. OTKA

A tudományos „versenyképesség” megtartásának, javításának érdekében hozták létre 1986-ban az Országos Tudományos Kutatási Alapot (később: Alapprogramok), mely működésében kezdettől a nyugati tudományos alapkezelőket kísérelte meg (a lehetőségekhez mérten) követni. Ahogy dr. Orosz István fogalmazott egy parlamenti felszólalásban: „Úgy éltük meg, hogy itt valami új kezdődik, egy olyan pályázati rendszer, ahol végre nem a sarzsi számít. Nem az számít, hogy kinek milyen beosztása van a tudományos életben, hanem a beosztottak ugyanolyan eséllyel pályázhatnak, mint a vezetők.”⁵³

Az OTKA 1991-től autonóm, és minden szempontból a nyugati példához illeszkedő pályázati rendszert használ, melynek alapja a „peer review” (mind a kutatási terv kidolgozottságának értékelése, mind az eredmények számonkérése esetében). Az 1997-ben konszenzussal elfogadott (és ezért „posztrendszerváltónak” nevezett) OTKA-törvény közvetlenül a miniszterelnök hatáskörébe utalja az Alapprogram működésének felügyeletét, és pontos rotációs szabályokat állít fel.

Az OTKA költségvetési támogatása hullámozó volt: kezdetben az inflációt követő 1,2 milliárd forint éves keret állt rendelkezésre (ami a teljes kutatásfinanszírozási pénzalap 11%-a volt), de 1995-re már egyötödére értéktelenedett a támogatás, sőt, az Alap megszüntetésének ötlete is felmerült. A folyamatot megkísérelték visszafordítani, de 1997-ben a támogatás szintje még az 1994. évit sem érte el. 1991 és 1998 között 50%-kal emelkedett a támogatás névértéke, de ez reálértékben azt jelenti, hogy egyharmadára esett vissza. Az 1997-es büdzsé 2 milliárd forint volt, az 1998-as 2,7 milliárd, míg az 1999-es közel 4 milliárd forintos költségkeret jelentett egyértelmű növekedést. (1999-ben újdonság továbbá a 49 poszt-doktori támogatás.) 2001-ben 5 milliárd, 2002-ben 7 milliárd forintot irányoz elő a költségvetés az OTKA-ra.

Az OTKA támogatás sajátossága, hogy célzottan a kutatási költségekre vonatkozik, az infrastrukturális/üzemeltetési költségek nem fedezhetők belőle (pl. max. 15% lehet a rezsiköltség). Ennek ellenére egyes vélemények szerint „egyre jellemzőbb, hogy eszközeivel mindinkább a kutatóhelyek rejtett finanszírozási formájává válik... Ezt a szerepét csak akkor lehet megszüntetni, ha a kieső kutatóhelyi bevételt közvetlenül, nagyobb állami támogatás keretében lehet biztosítani.”⁵⁴

Az OTKA jelentőségét jól mutatja, hogy a beérkezett pályázati igények csak mintegy egyharmadát tudja finanszírozni. A támogatás több mint fele az egyetemi, főiskolai kutatókat, kutatóhelyeket segíti.⁵⁵

Megemlítendő, hogy az Alap (1997-től Alapprogram) infrastruktúrája gyenge volt az 1992-es OECD átvilágítás idején; az elkészült jelentés szerint nem rendelkezett

⁵² MTA Országgyűlési beszámoló, 42.

⁵³ Az Országos Tudományos Alapprogramokról szóló törvényjavaslat általános vitára bocsátásának hiteles jegyzőkönyve (1997. október 27.)

⁵⁴ A tudományos kutatás finanszírozása, 19.

⁵⁵ Ibid

megfelelő adminisztrációs háttérrel az új folyamatok lebonyolításához; az Alap működtetésére az OTKA-költségvetés mindössze 2%-át fordították.⁵⁶

1998-ban módosították a tudományterületek közötti arányokat az élettudományok javára. A társadalomtudományi kutatások 19%-os arányban, összesen 460 millió forinttal részesültek a ráfordításokból.⁵⁷

4.2. NEM-KÖLTSÉGVETÉSBŐL SZÁRMAZÓ FORRÁSOK

4.2.1. GAZDASÁGI SZEREPLŐK

Világszinten megfigyelhető tendencia, hogy a gazdasági tényezők csökkentik szerepvállalásukat az országok kultúrájának, kutatási potenciáljának fenntartásában. Sajnálatos, hogy Magyarországon ez a folyamat olyan szintről indul meg, amely még nem volt mérhető a nyugati országokra jellemző szerepvállaláshoz. A magyarországi tudománypolitika egyik fontos célkitűzése a vállalkozások szerepvállalásának ösztönzése, tudományfinanszírozási beruházásaik jelenlegi 1/3-ról akár 2/3-os arányra emelése.

A társadalomtudomány, illetve az alapkutatás közvetlenül szinte nincs is jelen a gazdasági szereplők kedvezményezettjei között. Közvetettebb módon azonban igen: elit-intézmények, a jövő kutatásának letéteményeseinek finanszírozóiként (pl., a Láthatatlan Kollégiumot alapító-fenntartó bankok, illetve a Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetemen szponzorált professzori helyeket létesítő vállalatok.)

4.2.2. CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK (NONPROFIT ALAPÍTVÁNYOK)

A NIOK nyilvántartásában 34 olyan bejegyzett alapítványt találunk, melyek nagy része az eddig tárgyaltnál kisebb mértékben részesül állami támogatásból. Nem rendelkezünk adattal arról, a lakosság milyen arányban támogatja (adójának 1%-ával) e kezdeményezéseket, de az összeg a többi támogatás volumenéhez képest feltehetően nem számottevő, így inkább az állami és a külföldi eredetű ráfordításokból gazdálkodnak. Egy 1997-es adat szerint 6054 alapítvány csak költségvetési támogatásban részesült, 1910 alapítvány költségvetési támogatás mellett 1%-os támogatásban is részesült, míg 6474 alapítvány csak a számára átutalt 1%-okból biztosította működését.⁵⁸

A számos vegyes finanszírozású nonprofit alapítványból csak azokat emeljük ki, melyek speciális szerepet töltenek be a társadalomtudományokban.

56-os Intézet

1990 márciusában jött létre, mint az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete az MTA, a Soros Alapítvány és a mindenkori Pénzügyminisztérium támogatásával. 1991-ben Akadémiai Kutatóhely lett, 1995-től közalapítvány formában működik tovább.

Collegium Budapest

A szintén vegyes forrásokból fenntartott Collegium Budapest 1999-ben elnyerte az uniós Centers of Excellence pályázat díját (6 magyarországi intézmény egyikeként). A kapott támogatás több oktató és kutató nemzetközi cseréjét teszi lehetővé, vagyis tovább növeli a nemzetközi együttműködésekben való mozgásterünket.

⁵⁶ Gilyén–Moore 1996. 101–111.

⁵⁷ www.otka.hu

⁵⁸ www.niok.hu

Regionális, kutatási profilú nonprofit szervezetek

Számos olyan szervezet működik Magyarországon, melyek az elemzett intézményhálózaton kívül foglalkoznak (egyéb tevékenységek mellett) a társadalomtudományi alapkutatással. A korábbi tudományos-ismeretterjesztő szervezetek örököséiként vagy civil kezdeményezéssel alapított egyesületek, alapítványok, baráti körök általában közhasznú, esetenként kiemelten közhasznú szervezet formájában működnek.

4.2.3. KÜLFÖLDI TÁMOGATÁSOK

A rendszerváltás idején a nyugati világ figyelme fokozottan irányult a térség, így Magyarország felé is. Bár nem rendelkezünk pontos adatokkal, egyes becslések szerint az ezredfordulón a magyarországi K+F kb. 30%-a származott külföldi forrásból, bár a KSH ennél jóval alacsonyabb arányt tart nyilván (10,6%).

1995 és 1999 között megkétszereződött, 525 millióról több mint 1 milliárd forintra nőtt a külföldi támogatások aránya a felsőoktatás területén, ami a költségvetési támogatásnak mintegy 40%-a. Igazán nagy volumenű változás azonban a 2000. évben történt; a becslések szerint a támogatás összege meghaladja a 2,5 milliárd forintot.⁵⁹

A társadalomtudósok támogatása a prioritások között szerepelt, mert az események interpretálásához, a korábban vasfüggönnyel elzárt társadalmak megismeréséhez egyaránt szükség volt a helyi tudósok közreműködésére. Kiemelkedően fontosnak tekinthető a világbanki hitel és a magyar származású üzletemberek anyagi segítsége (pl. Soros György Open Society programja), illetve a Fulbright ösztöndíj, amely az amerikai kormánnyal való szerződés révén lett Magyarországon is elérhetővé 1990-ben. Mindkét ösztöndíj preferálja a demokratikus berendezkedést tanuló-értelmező projekteket, és nagy hangsúlyt fektet arra, hogy kölcsönös legyen a tanulási folyamat.

A folyamatosan bővülő nemzetközi együttműködési formákat a következő csoportokba sorolhatjuk:

- nemzetközi szervezetek által irányított együttműködések kutatástámogatási rendszere;
- magyar kormányzati szervek által megkötött és működtetett bi- és multilaterális együttműködések;
- külföldi kormányzati, alapítványi támogatások;
- külföldi cégek által finanszírozott szerződéses munkák, együttműködések.

Nemzetközi szervezetek által irányított együttműködések kutatástámogatási rendszere

Fontos szerepet töltött be a Tempus-program, mely a Phare-program részeként Magyarországon 1990-ben jelent meg, és a felsőoktatás modernizálását tűzte ki célul. 1990 és 1997 között több mint 6000 magyar hallgató kapott mobilitási támogatást, kb. 5 milliárd forint értékben. Bár az ösztöndíjak nagy része kutatási projektet finanszírozott, összességében elmondható, hogy a Tempus-programban a kutatás nem kapott prioritást, mely tény egyre nyilvánvalóbbá vált a meghirdetett projektcélokból (1994-ig hagyományos tevékenységek fejlesztése mint pl. tanterv-kidolgozás, 1998-ig a felsőoktatási ismeretek elterjesztése a gazdasági szférában, illetve 2001-ig intézményrendszer-fejlesztési és egyetemigazgatási feladatok megvalósítása). Az eltelt idő alatt beindított 12 Európa-tanulmányok Központ szintén közvetetten szolgálja a kutatás céljait, és az Európai Szociális Alap támogatásának sikeres meg-

⁵⁹ MTA Országgyűlési beszámoló, 22.

szerezése (melyre való felkészülést a Phare-program és a magyar kormány közösen segíti) is a felsőoktatás, és nem a kutatás minőségét javítja majd elsősorban. Megváltozott a támogatási összegekhez való hozzáférés módja is: 2000-től már csak intézményi, és nem egyéni pályázatok nyújthatók be (2006-ig).⁶⁰

A Tempus szerepét átvevő Erasmus-program finanszírozásában jelentősen eltér elődjétől, amennyiben nem „segélyprogram”, tehát a kedvezményezett országok részben maguk fizetik a felmerülő költségeket. 1998–2001 között kb. 4200 hallgató átlagosan 5 hónapos külföldi tartózkodását tette lehetővé, 9,5 millió euró értékben (ebből 5,5 millió közvetlenül Erasmus-támogatás, és 4 millió euró Phare-támogatás).⁶¹

Magyar kormányzati szervek által megkötött, működtetett bi- és multilaterális együttműködések

2000-ben a tudomány egészére nézve az államközi egyezményekből származó és a külföldi magyar intézetekbe szóló ösztöndíjak időtartama 7 naptól 10 hónapig terjed. Az ösztöndíjak teljes nagysága évente mintegy 400 év, éves szinten 2000 pályázó van, közülük mintegy 800 fő nyeri el az ösztöndíjat.

Az ösztöndíjak mellett partnerországok kezdeményezése nyomán megvalósuló szakembercserék is elindultak (65 német, 28 angol kooperáció).⁶²

Külön említést érdemel a Fulbright ösztöndíj. A hallgatói, de még inkább az oktatói mobilitás kétirányú: a Fulbright keretei között 10 év alatt 500 amerikai tanult/dolgozott hazánkban, és 450 magyar állampolgár járt az Egyesült Államokban. A Fulbright kiemelten támogatja a társadalomtudományt, mint a prioritási jegyzék is tanúsítja: „az Egyesült Államokra vonatkozó ismeretek és a magyarországi átalakulással kapcsolatos területek, pl. a demokratikus intézményrendszerek, a társadalombiztosítás és az egészségügy, az oktatás, a környezetvédelem, a mezőgazdaság, a média, a nonprofit szervezetek működtetése, a vezetés- és szervezéstudomány, a jog, a biztonságpolitika”.⁶³

Külföldi kormányzati, alapítványi támogatások

Soros Alapítvány

A Soros Alapítvány 1984 óta van jelen Magyarországon, és 1998-ig 21 millió USD-ral támogatta a magyar felsőoktatást és kutatást. Ennek az összegnek 60%-a infrastrukturális kiadások fedezése volt, melyek kedvezményezettjei szinte kivétel nélkül (99%-ban) társadalomtudományi, illetve bölcsészettudományi tanszékek voltak. Az ösztöndíjakat illetően már egyenletesebb a tudományterületek megoszlása: bár így is 59% jutott a társadalomtudományok, bölcsészettudományok, művészetek hármára, az élettelen természettudományok és az élettudományok is jelentős arányban részesültek az összesen 310 külföldön eltöltött hallgatói évből. Megfigyelhető, hogy a kiemelten támogatott területek évről évre változtak: az intézményi támogatás pl. 1993-ban, illetve 1996-ban volt kiugróan magas, az egyetemi/főiskolai szakkollégiumok támogatása 1998-ban, a posztgraduális ösztöndíjak 1987–88-ban, a felsőoktatási célú civil kezdeményezéseké pedig 1990–1991-ben.

A Soros Alapítvány intézményeken (CEU, OSI) keresztül és közvetlenül egyaránt részt vesz a társadalomtudomány finanszírozásában.⁶⁴

⁶⁰ www.tpf.iif.hu/tempus/alosszef.html; www.tempus.hu

⁶¹ www.tpf.iif.hu/foint.html

⁶² MTA Országgyűlési beszámoló, 7.

⁶³ www.pafi.hu

⁶⁴ Felsőoktatási és kutatási támogatások 1984–1998. (tájékoztató füzet) Soros Alapítvány, www.soros.hu

A finanszírozási forrásoknak a tudományos eredmények tartalmára gyakorolt hatásával nem foglalkozunk, de a társadalmi nyilvánosságban való megjelenés miatt ezúttal kivételt teszünk. A külföldi támogatók jelenléte, az általuk képviselt, illetve megkövetelt kutatói magatartás az 1990-es évek első felében vitákat váltottak ki, mert a hazai kutatók speciális helyzetben találták magukat: nem beszéltek folyékonyan a nyugati kutatás nyelvét, és megfelelő infrastruktúra hiányában sokszor az „adatközlő” szerepre lettek kárhóztatva (ez különösen az elméletekben gondolkodó szociológiára, politológiára igaz). Ez a hagyományosan magas presztízsű, a rendszerváltás során külön ranggal felruházott értelmiséget érzékenyen érintette.⁶⁵

5. A FINANSZÍROZÁS KÉRDÉSEI ÁLTALÁNOSÁGBAN

5.1. KUTATÁSI KAPACITÁS

A magyarországi finanszírozási struktúrát a rendszerváltást követően a változékonyság jellemezte. A Széchenyi Terv (más célkitűzések mellett) az állami támogatásokba kísérel meg kiszámíthatóságot vinni. További példa lehet Németország, ahol három évenként fehér könyvet adnak ki a „Kutatás és finanszírozás távlatai” címmel, melyben vázolják a prioritást élvező tudományos igények pénzügyi vonzatait. Ezzel segítik a nemzeti szintű középtávú pénzügyi tervezést, és orientálják a kutatókat is⁶⁶.

A magyar pályázati rendszer sajátossága, hogy egy munka elvégzésének fázisai esetenként önállóan pályázhatók, ami növeli a tervezhetetlenséget. A kapott támogatás gyakran nem elégséges egy komplex feladat elvégzésére, amennyiben a projekt nem minden eleme részesül támogatásban. Ennek következtében felemás helyzetek állhatnak elő: pl. a kutatáshoz szükséges infrastruktúra már megvan, de a kutatói munkaórákra nincs fedezet, és így az infrastruktúra is kihasználatlan marad. Vagy a kutatás elkészül, de az eredmények publikálására nincs lehetőség.

A kutatói állomány demográfiai jellemzői

Mint utaltunk rá, a kritikus periódusban a magyar tudományos teljesítmény nem esett vissza a finanszírozással egyenes arányban, de a kutatás alulfinanszírozottsága bizonyos fokú szelekciót eredményez a kutatók között. A felsőoktatási kompenzáció 1997-ben megtörtént, de csak késve, 2001-ben érte el az akadémiai intézményeket.

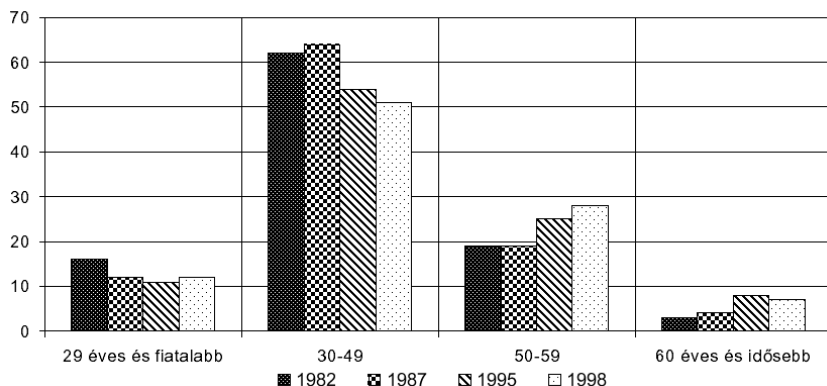
A finanszírozás értékvesztése közvetlenül és leginkább érzékelhetően a kutatói létszámra hatott. Az évtized közepéig mintegy 40%-os, igen radikális csökkenés zajlott le, melynek korrekciója máig tart; 1999-ben pl. a tudományos kutatásban az eredeti létszám 59%-a dolgozott.⁶⁷

A nyolcvanas és kilencvenes években – nagyrészt a kedvezőtlen anyagi feltételek miatt – szűkült az utánpótlás és felgyorsult a kutató-fejlesztő állomány elöregedése. Mint az ábra illusztrálja, 1982 és 1998 között jelentősen lecsökkent a 30–49 évesek aránya a kutatók között.

⁶⁵ A téma körül kibontakozó vita: I. Replika 1999/35. és 38. szám, illetve Andorka Rudolf 1994. A tudomány az emberiség szolgálatában, Magyar Tudomány, 4. szám.

⁶⁶ Gilyén–Moore 1996. 92.

⁶⁷ MTA Országgyűlési beszámoló, 28.

5. ábra: A kutatók korcsoport szerinti megoszlása⁶⁸

Egy másik probléma az ország centralizáltsága, mely nem áll összhangban az Európai Unió azon törekvéseivel, amelyek egyre nagyobb súlyt helyeznek a regionalitásra. Magyarország kutatási kapacitásainak jóval több, mint a fele Budapesten található, és a fejlesztési pénzek nagyobb hányadát ugyancsak a fővárosban használják fel.⁶⁹

Az alapkutatások jelentősége

A kutatások között az alapkutatások súlya 1990 és 1999 között 15%-ról 28%-ra nőtt, mely elsősorban a felsőoktatási „boom”-nak tudható be, illetve annak, hogy csökkent a vállalati szféra szerepvállalása. A tudománypolitika jelenlegi célkitűzése az arányszám csökkentése⁷⁰. Kérdéses ugyanakkor, hogyan fogja ez érinteni a jelenlegi kutatói apparátust.

5.2. PÁLYÁZATI RENDSZER

A pályázati részvétel szabályozása

A jelenlegi magyar kutatás-támogatási rendszerben túlnyomórészt nyílt pályázati meghirdetésekkel találkozunk, széles körben elterjedt a demokratikus módon zajló pályázat. Megfontolandó, hogy indokolt lenne bizonyos esetekben a zártkörű (meghívásos, covered) pályázati meghirdetés, hiszen egyes feladatok által igényelt nagy infrastruktúra, speciális szaktudás, mozgósítható „segédmunkaerők” egy-egy szakterületen csak kevés kutatóhelyen állnak rendelkezésre. Ebbe az irányba történő (látens) elmozdulásként értékelhető az OTKA és a NKFP azon törekvése, miszerint csak meghatározott háttérű pályázók vehetnek részt a pályázatokon, valamint az Oktatási Minisztérium és az MTA közös, Domus Hungarica pályázata, melynek kiírása szerint a kuratórium fenntartja magának a jogot, hogy meghívás alapján is odaítélje – különösen indokolt esetben – az arra alkalmas jelölteknek az ösztöndíjat.

Egy másik szempont az adminisztráció túlzott bonyolultsága, illetve az, hogy a magyar tudósközösség nem volt felkészülve ennek meghonosítására. 1993-ban, az első OTKA ciklus értékelése során elhangzott, hogy kb. 8 év szükséges ennek megváltoztatására. A nemzetközi projektekben való sikeres részvétel újabb kihívást

⁶⁸ www.om.hu

⁶⁹ Berényi Dénes 2001. Új irányzatok a felsőoktatásban és a kutatásban, Magyar Tudomány, 8. szám.

⁷⁰ A tudományos kutatás finanszírozása (bizottsági jelentés, kézirat), Sterk Antal (szerk.), 2.

jelent, melyre pályázati információs irodák létrehozásával, intézményes projektmenedzser-képzéssel válaszolt a tudományszervezés. Az érintett kutatók körében érdeemes lenne kutatást szervezni annak érdekében, mennyire tekintik pályázói sikerességüket megnehezítőnek (esetlegesen akadályozónak) azt, hogy nem rendelkeznek a szükséges szemlélettel, információkkal.

A pályázatok értékelése

A pályázatok értékelésének mechanizmusa általánosságban fejlettebb, mint a kutatási eredmények számbavételéé. Ez annak tudható be, hogy a döntések alapvető célja adott összegek odaítélése, és csak másodlagos cél a tudományterületek folyamatos feltérképezése, vagyis az új eredmények számbavétele.

A társadalomtudományok területén különösen nehéz meghatározni egy kutatás jelentőségét, hiszen mind a diszciplínán belüli jelentőséget, mind a feltételezett társadalmi hatást figyelembe kell venni, ezeket megfelelően kell kombinálni⁷¹. Ez utóbbi még bonyolultabb az alap kutatások esetén, ahol nincsenek közvetlen felhasználók. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy sok, egymástól módszertanilag-ismeretelméletileg, illetve hatását tekintve különböző terület egymáshoz viszonyított súlyát is meg kell határozni (pl. jog-pszichológia, illetve, ha tágan értelmezzük a társadalomtudományokat, pl. zenetörténet).

A National Science Foundation képviselőjének 1995-ös véleménye szerint az OTKA értékelési gyakorlatát az jellemzi, hogy a kutatóintézményen belül becsüli meg a kutatás várható tudományos/társadalmi hatását, és erre világszinten is kevés tapasztalat áll rendelkezésre. Ajánlása szerint szerencsésebb lenne praktikusabb oldalról közelíteni, egy szélesebb perspektívát elsajátítva felmérni pl. az eredmények megjelenését az oktatásban, illetve dokumentálható hozzájárulásukat a kormányfeladatok végrehajtásához.⁷²

A pályázatok értékelése általában a „peer review” módszerrel történik. Ez egy nagyszámú tudósselittel rendelkező ország esetén problémamentes, hiszen biztosítható az anonimitás, kisebb országok esetén azonban tökéletlenebbül működik. Szükség lehet az értékelés nemzetközi síkra való terelésére, amint azt Ausztria gyakorlatán is láthatjuk (az értékelések 80%-át külföldi szakértők végzik, általában angol nyelvterületen⁷³). Ez azonban további anyagi terheket jelent, melyek a kutatásra magára jutó pénzüsszegeket csökkentik.

A nemzetközi kutatások számának növekedése (különösen Európában) egyébként is szükségessé teszi az elmozdulást ebbe az irányba. A finn modellben pl. minden kutatás nemzetközi jelentőségét is felbecsülik, amikor döntenek a támogatásról.

5.3. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

Az eredmények értékelése több szempontból is fontos: beilleszti a kutatási eredményt a diszciplína rendszerébe, illetve a kutatóra, a kutatóhelyre és a témára vonatkozó értékítéletet hoz, melyek a további támogatások odaítélésekor lehetnek irányadók. Az eredmények értékelése igen nehéz, mert a tudományos köztudat alakulásának megelőlegezését jelenti, hiszen azt kell előre jelezni, mi válik/hat maradandóvá. Emellett nehéz számszerűsíteni a belőle származó hasznot, és

⁷¹ Gilyén–Moore 1996. 18–28.

⁷² Gilyén–Moore 1996. 27.

⁷³ Uo. 114.

jelentős adminisztrációs költséget ró a tudománypolitika intézményeire, ezért gyakran elmarad ez a fázis, mintegy beépül a kutató által beadott következő pályázat értékelésébe. Nincs konszenzus azonban azt illetően, hogy helyes-e ez: Magyarországon szinte formális a végső (illetve az éves) értékelés; csak azokban az esetekben van súlya, ahol a kutatás további finanszírozása forog kockán. (Egy 1994-es OTKA-adat arra utal, hogy nem tökéletes a pályázói fegyelem sem: a társadalomtudomány területén 3%-os volt az évi beküldési kötelezettség nem teljesítése, szemben a „fegyelmezettebb” élettelen természettudománnyal és élettudománnyal, ahol ugyanez az arány 0,8%, illetve 1,4%.⁷⁴)

Abban az esetben, ha az eredményeket publikálják, jó esély van arra, hogy ha nem is azonnal és szisztematikusan, de megtörténik a kutatás utólagos értékelése. Magyarországon azonban nincs intézményesített lehetőség ennek megvalósítására, így felmerül az „adminisztratív úton” szabályozott értékelés fokozott létjogosultsága.

Egy másik módszer, mely „kiváltja” a kutatási projektek eredményeinek értékelését, az egyéni pályák rendszeres nyomon követése, amelyre Németországban találunk példát (DFG)⁷⁵.

A társadalomtudományok esetén különösen nehéz a kutatást hamarosan követő vizsgálat, mert (mint az egy osztrák vizsgálatból kiderül) az élettudományokhoz és az élettelen természettudományokhoz képest alacsony az eredményként született disszertációk, szóbeli előadások aránya⁷⁶.

6. A JÖVŐ KIHÍVÁSAI – AZ EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁSI FOLYAMAT KÖVETKEZMÉNYEI

A pályázati rendszer fontos elemei között szerepelnek az EU 5. Kutatási, Technológiafejlesztési és Demonstrációs Keretprogramjában történő eredményes magyar részvételt elősegítő prioritások. Ezek között kiemelkedő a nemzetközi konzorcium-építés támogatása, az EU-projektek indítását előkészítő utazások támogatása a meglévő tematikus hálózatokhoz történő magyar csatlakozás támogatása valamint a potenciális magyar pályázókat információval segítő, a pályázat kidolgozásában és a konzorciumi partnerkeresésben is segítséget nyújtó irodahálózat támogatása. A következőkben azt vizsgáljuk, milyen változásokat eredményez ez a pályázók személyében, a kutatási témákban és magában a finanszírozás szerepében.

6.1. A PÁLYÁZÓK

A korábbi, a szocialista múlttal való leszámolást az egyéni pályázatok előtérbe helyezésével is hangsúlyozó pályázati kiírásokkal szemben a mai európai projektekben az intézmények szerepe egyre inkább megnő. A Tempus igénybevétele hangsúlyozottan egyéni, és nem intézményi szintű nyugati integrációval kecsegtetett: soha nem látott tömegben szerezhettek közvetlen tapasztalatokat oktatók és hallgatók a nyugati egyetemek aktuális állapotáról, de ennek semmilyen érdemleges hatása nem volt a magyarországi felsőoktatási közösségi cselekvésre. Sokkal inkább a rendszer korábbi logikája, tehát az egyéni boldogulás érvényesíthetősége jelent meg ebben

⁷⁴ Uo. 61.

⁷⁵ Uo. 91.

⁷⁶ Uo. 120.

az intenzív kapcsolatrendszerben is. Ezzel szemben a Socrates-pályázat a kutatói kollektívákat és az intézményekkel kapcsolatos döntéseket preferálja.

A felsőoktatást közvetlenül érintő Erasmus-pályázatok, melyekhez Magyarország évi 5 millió euró értékben járul hozzá, és amely 1998-tól kezdve kb. 1,8 millió euró értékű támogatást nyújt, intézményi szerződés révén érhető el. Az Egyetemi Intézményi Szerződések keretében működik az egyetemközi együttműködés, a hallgatói/oktatói mobilitás, illetve a tematikus hálózatok.⁷⁷ Így egyéni pályázók nem juthatnak hozzá a hallgatói csere, oktatói csere, közös tantervfejlesztési programok, intenzív programok, Európai Kreditszámítási Rendszer bevezetése terén szerezhető támogatáshoz. (A Tematikus Hálózati Projektek keretében megvalósítható pályázatok esetén már nem eszköz, hanem cél az intézményi szintű együttműködés; a prioritások: a szakterületen már meglévő együttműködés minőségének értékelése, tantervi fejlesztések, oktatási módszerek fejlesztéséről folytatott vita, közös programok/speciális kurzusok kidolgozásának elősegítése.)

Egy lépéssel még ezen is túlmegegy a tervezett CEEPUS-hálózat, mely Közép-Európa országainak intézményeit kívánja rendszeres partneri viszonyba szervezni.

Az OTKA 2001. évi pályázatában már találunk jeleket az európai irányvonal követésére, amennyiben előnyben részesülnek a csoportmunkát elősegítő, fiatal kutatókat bevonnak kívánó, iskolateremtő kutatási pályázatok.⁷⁸

6.2. KUTATÁSI TÉMA-PRIORITÁSOK

Mint ez több forrásból elhangzott, az EU által megfogalmazott kutatási prioritások nem feltétlenül, illetve csak részben esnek egybe a hazai igényekkel. Újra kell tehát gondolni, milyen kutatásokat szükséges továbbra is hazai forrásból finanszírozni, és milyen területen kell az uniós támogatások elnyerését megcélozni. Már utaltunk rá, hogy a NKFP prioritásrendszere közelít az 5. Alapprograméhoz.

A Socrates-pályázatot megvizsgálva a következőket tartjuk említésre méltónak:

- A tudományos kutatás nem magában, hanem társadalmi céloknak alárendelve, minden Socrates-pályázatban szerepel. Ez az alkalmazott kutatás előtérbe helyezésére utal. Emellett megfigyelhető, hogy sok olyan célkitűzés került a kiemelten támogatottak közé, melyek „hagyományos” alap kutatásokkal kevésbé megközelítettek (az info-kommunikációs társadalom [Minerva-program], felnőttképzés [Grundtvig-program], oktatáspolitikai [Arion-program], nem-felsőfokú képzés [Comenius-program]). A Leonardo da Vinci-program céljai pl. deklaráltan „a gyakorlati oldalról hivatottak megközelíteni a felsőoktatás fejlődési igényeit, ezzel ellensúlyozva annak akadémikus jellegét”⁷⁹. Ez nem csak a tudományágak relatív súlyának változását, hanem teljes átrendeződését eredményezheti az interdiszciplinaritás révén. A magyar kutatásfinanszírozási struktúra már felismerte az új tendenciákat. Mint azt Nyíri Kristóf is hangsúlyozza, „az alap kutatásokhoz képest megnő az alkalmazott kutatások súlya, a diszciplináris széttagoltság képe helyett a mindennapi élet koherenciájának élménye válik meghatározóvá.”⁸⁰

⁷⁷ www.om.hu

⁷⁸ www.otka.hu

⁷⁹ www.tpf.iif.hu/foint.html

⁸⁰ Nyíri Kristóf 2000. Nyitott Tudomány, nyitott oktatás. Magyar Tudomány, 7. szám.

- Az Erasmus-programban pl. a tudomány eddig kevésbé magas presztízsű területei kerülnek előtérbe (klasszika-filológia és filozófia helyett a kommunikáció tudománya és gyakorlata). A programban előnyt élveznek a társadalomtudományok: az első három évről készített statisztika azt mutatja, hogy az általunk tágra értelmezett társadalomtudomány a „megszokott” 20%-nál jóval nagyobb arányban képviselteti magát: évről évre 56% az e területen nyújtott támogatás aránya. Ezen belül a területek prioritása:

– Üzlet- és menedzsmenttudományok	35%
– Nyelvek és filológiai tudományok	26%
– Társadalomtudományok (szűkebb értelemben)	13%
– Oktatás, tanárképzés	11%
– Bölcsészettudományok	7%
– Jog	7%

Bár a kategóriákat nem lehet maradéktalanul megfeleltetni egymásnak, érdemes ezt a sort összehasonlítani az Oktatási Minisztérium felsőoktatási K+F programjának 1998-as adataival:

– Üzlet-és menedzsmenttudományok	12%
– Nyelvek és filológiai tudományok	22%
– Társadalomtudományok	6%
– Oktatás, tanárképzés	17%
– Bölcsészettudományok	37%
– Jog	6%

Látható, hogy az uniós prioritások között nagyobb súllyal szerepelnek az üzlet-és menedzsmenttudományok és a szűkebb értelemben vett társadalomtudományok, kisebb szerepet kapnak a bölcsészettudományok, míg a többi terület (nyelvek és filológiai tanulmányok, oktatás/tanárképzés, jog) fontosságának megítélése a magyarországihoz hasonló.

Az oktatói mobilitás releváns adatai alapján hasonló tendenciát látunk: az Erasmus-programban a társadalomtudományok 44%-ban képviseltetik magukat, és a kulcsterületek a következők: nyelvek és filológiai tudományok, üzlet- és menedzsmenttudományok, oktatás/tanárképzés.

6.3. A FINANSZÍROZÁSI FORRÁS KIZÁRÓLAGOSSÁGA

Az uniós pályázatok (valamint az elveiket követni igyekvő Széchenyi Terv NKFP-je) nem segélyprogramoknak, sokkal inkább a kutatásra előirányzott összegek céltudatos elosztásának tekinthetők. Ezért sok esetben megkövetelik, hogy a pályázó saját forrásokat is mozgósítson, melyeket kiegészít a nyert támogatással. (A magyarországi gyakorlatban azonban a pályázat útján elnyert összegeket kimondva-kimondatlanul részben az intézmények fenntartására kell fordítani, így nehézségbe ütközik a szükséges források elkülönítése.)

Az alapkutatásokat kevésbé érinti ez a jelenség, mint az alkalmazott és fejlesztői kutatásokat, de fontos tendenciát jelezhet.

IRODALOM

- Andorka Rudolf 1997. A szociális piacgazdaság és a magyarországi társadalomtudományok. *Európai Utas*, 2. szám.
- Babarczy Eszter 2000. A szaktörténész keserősége – Interjú Pritz Pállal. *MANCS*, 4. szám.
- Boros László 1996. A kormányzati munka társadalomtudományi megalapozottságáért. *Magyar Tudomány*, 11. szám
- Enyedi György 2001. A társadalomtudományok százada. *Magyar Tudomány*, 2. szám.
- Fábri György (é. n.) A magyar felsőoktatás a rendszerváltozáskor. Disszertáció-részlet.
- Farkas János 2000. Társadalomtudományok és a rendszerváltás Magyarországon. *Társadalomkutatás*, 1–2. szám.
- Gilyén Zsuzsanna – John H. Moore (szerk.) 1996. Kutatási eredmények értékelése, OTKA–MAKA, Budapest.
1996. Konferencia a társadalom átalakulásáról és nemzetközi együttműködésekről. *Statistikai Szemle*, 11. szám.
- Országgyűlési beszámoló a tudomány helyzetéről 1999–2000. 2001. Budapest, MTA.
- Németh Ferenc 1991. Ez már a jövő próbája – Interjú Cseh-Szombathy Lászlóval az OTKA társadalomtudományi pályázatokról. *Élet és Tudomány*, 46. szám. Az OTKA törvényjavaslat parlamenti általános vitája. (1997. október 27.) 1999. *Replika*, 35. szám.
- Simai Mihály 1999. A globalizáció és a társadalomtudományok. *Társadalomkutatás*, 3–4. szám.
- Stark Antal (szerk.) 1999. A tudományos kutatás finanszírozása, Budapest.
- Szekeres András 2001. A társadalomtudományi kutatás intézményi feltételei Magyarországon 1990–2001 között (vitaindító). Kézirat. Budapest.
- Tamás Pál 1996. A társadalomtudományok finanszírozásáról, a fiatal kutatók helyzetéről. *Magyar Hírlap*, június 19.
1994. A tudomány a jövő Európájában. *Magyar Tudomány*, 4. szám.
- Tömöry Ákos 1996. Pályamunkások – OKTK, HVG, 34. szám.